

"רשעות השידור": תקשורת וקלטות בחברה החרדית

מנחם בלונדהיים וקימי קפלן

מושגים וטקסטים דתיים מתוך זיקה לתנאי הזמן והמקום ותדיר מתוך תגובה ישירה לבעיות החברתיות והתרבותיות של הקבוצה. הדרשות נישאות ברחוב החרדי בין אם הן מוקלטות ובין אם לאו, וקשה למצוא הבדל מהותי בתוכן דבריו של הדרשן בשני המקרים. בחומר הדרשני הגנוז בקלטות יש ערך מחקרי רב לחוקר מדעי החברה כמו למתעניין בזרמים הרוחניים בחברה החרדית; הקלטות הן מקור מצויין להכרת הנושאים הנדונים בה וגם לדרך הדיון באותם נושאים. למרות זאת, לא זכתה התרבות המדוברת בחברה החרדית בכלל, והדרשות המוקלטות בפרט, להתייחסות מקיפה במחקר¹. אך לא רק תכני הקלטות יש בהם עניין. עצם התופעה התקשורתית של פריצה ופריחה מהירה של מדיום חדש בסביבת התקשורת של קבוצה חברתית מוגדרת, מעוררת שאלות חשובות הנוגעות ליחסי הגומלין המורכבים שבין תקשורת, טכנולוגיה וחברה. שאלות אלה מרתקות במיוחד כשהדברים נוגעים להתפתחות סביבת התקשורת של חברה שמרנית במובהק, המתייחסת בחשדנות מוצהרת לשינוי מדעי, טכנולוגי וחברתי. ההצלחה האפשרית של שורת השאלות הנוגעת לתכני הדרשות וצורתן עם השאלות הנוגעות לשינוי בדרכי התקשורת, נראית כנקודת מוצא פוריה לעיון בכל אחת משתי הסוגיות. במקרה זה, המדיום והמסר הם שני כתובים הבאים כאחד ומלמדים זה על זה. העמדה כזו מציעה עיון בתכני הקלטות החרדיות שיש בהם תגובה לנושא התקשורת, הן כמפתח להבנת תופעת הקלטות, והן להעמקת ההיכרות עם עולמה של החברה החרדית ועמדתה כלפי החברה והתרבות הסובבת. שלא במפתיע, ההתייחסות בדרשות המוקלטות לתקשורת בכלל ולמדיה הישראלית בפרט היא עשירה, מקיפה ומקורית.

התקשורת בראי הדרשה

מוקד בולט בהתייחסות הדרשנית לתקשורת ההמונים היא ההכרה בחשיבותה ובמקום המרכזי שהיא תופסת בחברת ההמונים העולמית. משל ציורי שהביא הדרשן הירושלמי הוותיק והפופולרי, הרב שבתי יודלביץ, באחת מדרשותיו המוקלטות, יש בו כדי לשקף את עומק ההכרה במרכזיותה ובעוצמתה של התקשורת המודרנית. בקלטת שכותרתה "ספורים מהח"ח [החפץ חיים], הכפית שדברה באמריקה, דברי חזוק הבא לטמא פותחין לו, ספור עם הכלב", מספר הרב יודלביץ על אדם גדול וחכם שערך סעודה רבת משתתפים.

במקביל למרכזיות הגוברת של המלה הכתובה בחברה החרדית ובתרבותה, התפתח בחברה זו שיח ציבורי אינטנסיבי בן התרבות המדוברת, שבמרכזו עומדת מערכת מסועפת של דרשות ושיעורים פומביים¹. במסגרתה של מערכת תקשורת ציבורית זו נישאים, מדי שבוע, עשרות דרשות, שיחות מוסר ושיעורים בתלמוד ובהלכה. לעתים מזומנות מכונסות בשכונות החרדיות עצרות, נערכות התוועדות, מזומנים כנסים ומאורגנים סמינרים שבמוקד כולם עומדים הדרשה והשיחה. קהלי היעד של מערכת תקשורת מדוברת מפותחת זו מקיפים, כך נראה, מרקם עשיר של קבוצות בחברה החרדית: גברים נשים וטף, בני היישוב החרדי האשכנזי הוותיק ויהודים מארצות המזרח, חוזרים בתשובה שזה מקרוב באו לחברה החרדית, וחילונים העושים דרכם אליה².

בשנים האחרונות גייסה החברה החרדית אמצעי תקשורת מתקדמים להשגת תפוקת יעילות יותר בהפצת המסר המדובר במרחב החברתי שלה. אמצעים מגוונים אלה נעים בין משלוח כלי רכב המצוידים ברמקולים לסובב בשכונות ולהפיץ מסרים ועד לרתימת לווניגים להעברת התוועדות רכניות מיבשת ליבשת. במרחב זה של טכנולוגיות תקשורת, קלטת הקול היא זו שזכתה לדיפוזיה המרשימה ביותר. אלפים רבים של כותרי קלטות, רובם בעברית ומיעוטם ביידיש, אנגלית וצרפתית, עומדים לשימוש של הציבור החרדי לגונו. על פי קטלוגים חלקיים של שני מוסדות להפקת קלטות ולהפצתן, ניתן למצוא לא פחות מ-6,000 כותרים שונים. כל כותר מופק בעשרות ולעתים במאות עותקים, הם נמכרים במחיר השווה לכל נפש (5-3 ש"ח), וגם ניתנים בהשאלה לזמן קצוב בספריות המתמחות בהשאלת קלטות. בירושלים לבדה פועלות כיום קרוב למאה ספריות כאלה³.

יש גיוון רב בתכני הקלטות התורניות. קדמה להן תפוצה ניכרת של קלטות מוסיקה דתית, והקלטת המוסיקלית עדיין פופולרית מאוד ברחוב הרתי והחרדי. אך מהפכת הקלטות של העשור האחרון מתמקדת בקלטת העיונית: מקלטות של סיפורים לילדים, ועד לקלטות של שיעורים בתלמוד ובהלכה, מקלטות של הדרכה ויעוץ למשפחה ולבית, ועד לכאלה המתעדות כנסים ואירועים פוליטיים. ועדיין, הז'אנר הפופולרי ביותר של יצירה חרדית המופץ בקלטות הוא הדרשה הציבורית. לצורך העניין נגדיר ררשה כמופע ציבורי שבמרכזו עומד מתקשר המציע לקהל התייחסות לרעיונות,

בושה וכלימה. כל בני ברק כבר יודעים ממנו. החליט שיסע לאמריקה, כאן אין לו מה לעשות. הוא בא לאמריקה ומחכה בתחנת האוויונים בניו-יורק, שם היה טלויזיה. פתאום מסתכל, רואה את עצמו בטלויזיה כשהוא קופץ ערום. בר מינן, אז כל אמריקה כבר יודעים ממנו. עוד לא נכנס באמריקה, קנה כרטיס וברח לענגליה. הוא בא בענגליה וראה חנות ספרים. קונה ספר, על הקרטון מודפס תמונה שלו כשהוא עומד ערום, זה ילמדו בכל בתי ספר. היות והעולם נגוע בחשיש, בסמים, יראו את התמונה של האיש המכובד איך שביזה את עצמו, אז כל ילד יפחד לשחות סמים, בר מינן. ייכנס בענגליה, אז כל ילד יגיד לו הנה השיכור שבספר שלמד בבית הספר. בושה וכלימה. זה לא בשבילו, החליט בענגליה לברוח לשווייץ.

במהלך הסעודה אותו אדם גדול "שתה כמו שצריך". כטוב לבו ביין עלה החכם על השולחן, ריקד וקיפץ, ולבסוף, לקול צחוקם של הקרואים, "לאט לאט הוריד את הבגדים". "הוריד טליה", מספר יודלביץ, "פתח את החולצה", עד שהיה "ערום ממש כביום היוולדו". היה כמחזה משום עלבון נורא לאותו אדם גדול, "בושה וכלימה". למחרת, לאחר ש"פג יינו" של האיש, סיפרה לו אשתו את אשר עשה. מחמת הבושה לא יצא אותו אדם מפתח ביתו ימים רבים. "אחרי שלושה חודשים", ממשיך יודלביץ ומספר, יצא האיש מביתו:

הוא עבר ברח' רבי עקיבא [בבני ברק] וראה מקום שעושים תמונות. בר מינן, איזו תמונה! תמונה מטר על מטר כשהוא קופץ ערום.

תלמידי ישיבה בירושלים – ממאזיני הקלטות החרדיות הנלהבים

בהמשך אותו סיפור של יודלביץ על כלבים ואנשים מוצא הפרופ' פפרברג את עצמו מתמודד, קבל אומה וכשידור החי, עם בעייתה של הכלבה הנובחת בחוסר שליטה על בעלי זקנים. מסידרה של שאלות ותשובות בין השואל למומחה עולה שהכלבה נובחת על בעלי זקנים שחורים לבנים וצהובים, זקנים פרועים, "זקן שפיץ" וזקנים מטופחים. יחד עם זאת, במקרים שהכלבה רואה "היפים" מגודלי זקן, שאינם חובשים כיפה, היא "מגלה פיקחות" ואיננה נובחת. ואף אם בעל הזקן חובש כיפה, אך הוא כומר, הכלבה מגלה כושר הבחנה, ולא רק שאיננה נובחת, היא גם "נותנת לו כבוד". המומחה הנבון מודה קבל אומה ש"דבר כזה הוא עוד לא ראה" ומבקש מהשואל להביא את הכלבה לקליניקה שלו, אחרי השידור, כדי שיוכל "לדבר איתה פנים אל פנים". בנוקדה זו מפגיש הנרטיב את המשל עם הנמשל. השואל מסביר למומחה שהוא אינו יכול להביא את הכלבה לקליניקה, באשר "יש לה תפקיד חשוב במדינה".

מעבר לסטירה החריפה, או להשמצה הפוליטית הגסה, ניתן לשמוע מתוך הסיפור הדמיוני של יודלביץ מעין שאיפה כמוסה להכות את המערכת החילונית בכליה שלה, לנצל את עוצמת אמצעי התקשורת החילוניים לשם הצגה משכנעת של העמדה האופוזיציונית הדתית. המאזין המתקשר לטלוויזיה הכללית עם בעייתה של הכלבה כובש כאילו "את המלכה עמי בבית". קל לראות שגם כאן יודלביץ אינו רואה את יכולות אמצעי התקשורת כשלעצמם כאויב. להיפך, כיבוש התקשורת החילונית על עוצמתה לצרכי המסר הדתי, כמו סיפור פרופ' פפרברג והכלבה, הם חלום מתוק. וכפי שהדרשן יודע, הם גם חלום באספמיה.

"כלי התקשורת"

יודלביץ עצמו, למרות ההתייחסות התכופות שלו לתקשורת בשלל דרשותיו, אינו מפליג הרבה מעבר לתפיסה הכללית בדבר מרכזיותה של המדיה והיותה חלון ראווה וראי לתרבות החילונית. עמדותיו של יודלביץ גישתו נראות אופייניות לדרשנים הפונים לחברה החרדית הוותיקה והשורשית. עבורם טכנולוגיות התקשורת והמדיה כשלעצמן יש להן פוטנציאל חיובי. המדיה הישראלית, בהקשר זה, היא תופעה חשובה אך חיצונית, תופעה שאמנם עושים בה שימוש פסול, אך אין בה סכנה. לא כך בדרשותיהם של דוברים מן הדור הצעיר, אשכנזים וספרדים כאחד. בדבריהם ניתן למצוא עוינות רבה לתקשורת הישראלית ומודעות עמוקה לסכנות שהיא מייצגת, כביכול, לחברה החרדית. ניתן להדגים עמדה זו בפרשנותו הדרשנית של הרב אמנון יצחק, בקלטת שהופצה לכל המאוחר בשנות ה-80 המוקדמות, לפסוק "רבות רעות צדיק ומכולם יצילנו ה'". "מהן הרעות שצריך הצלה מהם"? שואל הרב יצחק ומשיב מניה וביה: "רעות ראשי תיבות: רדידיו, ע'עתון, ו'ידאו, ת'ליוויזיה, שהרי יש בהם כל הלכוד"⁵. דרשנים מסוגו של אמנון יצחק משקיעים, על כן, מאמץ ניכר ורב דמיון בהתמודדות, בדרכים שונות, עם התקשורת הישראלית והשפעותיה.

מסתבר שגם בשוויץ נהגלתה כבר ערוותו של "האיש שקפץ ערום". "הוא אבוד, אין לו מה לברוח", מסכם יודלביץ, "מתחילת כדור העולם ועד קצהו כולם מכירים אותו."

סיפור המעשה על "האיש שקפץ ערום" אינו אלא משל לסיפור המקראי על נוח שעם צאתו מהתיבה נטע כרם ולבסוף השתכר, התפשט, נרדם והמיט חרפה על עצמו. עונשו של נוח היה שמקצה העולם ועד קצהו חרפתו גלויה לכל בשל הסיפור המקראי. מוסר ההשכל שמבקש יודלביץ, בעקבות החפץ חיים, להפיק מן הסיפור, הוא שנזח חטא בכך שנטע כרם ועסק בהבלי עולם, עם צאתו מהתיבה במקום לעסוק בתיוקן עולם. גודל העונש מעיד, במקרה זה, על עוצמת החטא שבעיסוק בחיי שעה במקום בחיי עולם. עיצוב המשל, מצידו, מעיד על עומק ההכרה של הדרשן בעוצמתם של כלי התקשורת המודרניים ועל כוחם ליצור סביבת מידע כל-עולמית משותפת. העולם כולו, אליבא ד'יודלביץ, "מתחילת כדור העולם ועד קצהו", אינו אלא כפר גלובלי.

מן הסיפור עולה שיחסו הערכי של הדרשן למציאות התקשורתית המודרנית אין בה ולו נימה של שלילה. להיפך, במקרה של האיש שקפץ ערום, אמצעי התקשורת משמשים להפצה עולמית, בו זמנית, של מסר חינוכי חשוב. בהעמדת המשל מול הנמשל יוצא אפילו שהם מהווים מקבילה פונקציונלית של התורה.

בדרשה מוקלטת אחרת של שבתי יודלביץ, שבה הוא מתייחס לסביבת התקשורת הישראלית במקום הגלובלית, כבר ניתן להבחין בנימה של שלילה. יחד עם זאת, גם כאן הביקורת איננה נוגעת לאמצעים הטכנולוגיים כשלעצמם, וכן חזרת ההכרה במרכזיותה של התקשורת.

בקלטת, שכותרתה "סיפורים על בורות הדור", ההקשר הנרטיבי שטווה הדרשן לסיפור שנון בנוסח "הכה את המומחה" הוא שמעיד על אותה הכרה במרכזיותה של התקשורת בישראל. על פי הסיפור פרופ' פפרברג, הוטרנר המיתולוגי של יודלביץ, נאות להופיע מול פני האומה ולהשיב לשאלות המאזינים בעניין הטיפול בחיות מחמד, בשידור טלוויזיוני. שידור חי של פרופ' פפרברג, בדיון על כלבים, הוא אירוע תקשורת של ממש. לקראת השידור מתרוקנים רחובותיה של רמת גן, "גם צפון תל אביב היה ריק", ובמקומות אחרים "היה דליל". הרחוב החילוני כולו כאילו מתאחד בצפייה דרוכה לדבריו של "הפרופסור על כלבים". "כולם מסתכלים בטלוויזיה, כולם. נייראיק [נורא]."

הטלוויזיה, כמו הרדיו שאליו מתייחס יודלביץ בצורה דומה בהמשך אותה דרשה, נתפסים, אם כן, כמרכיבים מרכזיים בתרבות הפנאי החילונית. אך מעבר לכך, הם גם מיטיבים לייצג את התרבות החילונית כיריד הכלים של כלבים, חתולים ושאר תפלויות. "עושים אמבטיה לובשים פוג'מה ורואים צ'רלי צ'פלין בטלוויזיה", מאפיין יודלביץ, עוד באותה דרשה, את אורח חייו של החילוני. המדיה הישראלית, על תכניה הפשטניים והטריוויאלים, מייצגת עבור יודלביץ כמו לדרשנים רבים נוספים, את רדידותו של הקיום החילוני.

מפעלי "חסדי נעמי"

הפצת התורה בקסטות

טל. 03-770215 או: 03-5744652

המשרד בב"ב ברח' רש"י 11 פתוח כל יום בין השעות 8.30 - 5 בערב

או בסניף בב"ב: רח' מתתיהו 29 בשעות הבוקר 1.30 - 9.30

סניף חדש בירושלים רח' מאה שערים 5 בחצר

טל. 02-371071, 02-371072

מחיר קטלוג
3 ש"ח
כולל משלוח

מחיר קטלוג
3 ש"ח
כולל משלוח

הקסטות ניתנות לרכישה דרך הדואר

במחיר של $3\frac{1}{2}$ ש"ח כל קסטה

ולהוסיף 4 ש"ח עבור המשלוח.

הכתובת להזמנות בדאר -

גמ"ח "חסדי נעמי" מתתיהו 29 בני-ברק, מיקוד 51604

נא לציין בקסטות המבוקשות את שם הרב ומספר הקסטה

טל. יום ולילה 03-770215 או - 03-5744652

ובהם כלי התקשורת. הממצא הכולט לדידו היה, ש"העתונאים הם במקום לפני האחרון. מי במקום האחרון? הדובר של אש"ף", טיעון דומה מעלה אחד המובילים בדרשני הקלטות, הרב ניסים יגן, בדרשתו המוקלטת "עורו ישנים, מסירות נפש לתורה ומצוות, במה נשים זוכות לעולם הבא, מי הם שדרי הטלוויזיה".

בקלטות אלה כבר נושקת בעיית האמינות לבעיית הנאמנות, והדרשנים אינם מהססים להציע לשומעיהם שחוסר אמינותה של התקשורת נובע, מעבר לרמה מוסרית נחותה של אנשי תקשורת ומוסדות תקשורת, גם ממגמה חברתית במהותה. כך, למשל, בהתייחסו להתקוממות בשטחים אומר הרב עמנואל תהילה:

מורי ורבותי, כיום שיש כבר את התקשורת בשטחים, אנחנו רואים כמה נזקים הם גורמים. מספיק להקריא את דבריו של תתאלוף אפרים לפיה, הוא הדובר הרשמי של צה"ל. אני רוצה להקריא את המילים שלו מלה במלה: אנו מוועזעים מתת התרבות שאליה הגיעה התקשורת, תוך שאיפות פוליטיות, על ידי שימוש ציני ודוני מרושע ("רשעות השידור").

כך היו פני הדברים, לטענתו, גם במלחמת יום כיפור ובמלחמת לבנון.

בהמשך דבריו מפרט הרב תהילה, בעזרת דוגמאות שונות, כיצד אותו יחס "ציני ומרושע" מופנה כלפי היהדות הדתית בכלל והחברה החרדית בפרט. הרב תהילה מביא כמה וכמה מקרים מהם עולה היחס הלא הוגן של כלי התקשורת כלפי הציבור החרדי, והוא רואה בהם ביטוי נוסף לחוסר המוסריות של אנשי התקשורת. עצם ההתייחסות של התקשורת לחברה החרדית מהווה פתח לביקורת נוספת על התקשורת, שעיקרה נעוץ בעובדה שאנשי התקשורת מרשים לעצמם לעסוק בתופעה חברתית ודתית שהם אינם מבינים ובקיאים בה. ביקורת זו משלבת את הפסילה המוסרית עם פסילה מקצועית, כלומר: דיווח שיטחי בתוספת פרשנות מוטעית, נובעים מחוסר מקצועיות ומעידים עליו בו זמנית.

דברים ברוח זו מופיעים במאמר שנתפרסם לאחרונה בעתון חרדי, תחת הכותרת "הזואולוגים", המגיב על הסיקור המתרחב והולך של החברה החרדית בתקשורת החילונית. הכותב רואה בסיקור החילוני של "בעלי החיים הנדירים המצויים באזורים החרדיים" ביטוי ל"דמיון ופנטזיה עשירים". וכך הוא ממשיך וכותב: "בתור תושב הספארי אין לי כל התנגדות שיבואו 'מומחים' ויספרו לי מי אני. אבל דבר אחד מרגיז בכל העניין והוא משתלב בתרבות הישראלית בכלל, וזהו – היחפוף. בשום עתון רציני בעולם המערבי לא יוכל כתב שאינו מבחין בין ימינו לשמאלו להיחשב מומחה לתחום מסוים אם למעשה אינו יודע רקע ומוטיבים בסיסיים בתחום אותו הוא סוקר. רק בארצנו הקטנטונת יכול אדם להתעורר בבוקר ולהתחיל לכתוב על נושאים שאין הוא מבין בהם, וכך זה נראה". המסקנה המתבקשת היא אפוא: "ניתוח תופעות ואירועים בחיים החרדיים על ידי שימוש בכלים של ניתוח אירועים בעולם החילוני בהכרח מוביל לתוצאות מגוחכות".⁷

ברמת הטיעון הפשוטה ביותר, מציעים דרשנים צעירים אלה גינני ופסילה מוסרית של המתקשרים בחברה הישראלית, פסילה הנוגעת לרמת המוסר האישית שלהם, ולאמות המידה המוסריות של הפרופסיה העתונאית. באחת הקלטות הכולטות ביותר בשדה ביקורת המדינה, "רשעות השידור", מביא הרב עמנואל תהילה מקרה שלדבריו קרה ושממנו עולה שאנשי התקשורת הם חסרי מוסר אנושי בסיסי. "לא שמענו על עתונאים שהפריעו לפעולות החייאה של אנשים?" שואל הרב תהילה, ומספר:

הנה לפני שנתיים וחצי אירעה תאונה מחרידה כאשר אדם תושב סנהדריה [שכונה דתית בירושלים], אבא לחמישה ילדים, יצא עם פורד טרנוזט או עם איזה רכב, נדמה לי פורד טרנוזט זה היה, מכיוון סנהדריה אל תוך כביש רמות. הוא לא עצר בעצור והתנגש במשאית. הוא נפצע קשה מאוד, הזמינו מיד אמבולנסים, טיפול נמרץ, אבל למקום הגיע במקרה גם עתונאי, צלם עתונות. צלם העתונות הזה הפריע לפעולות ההחייאה! הוא היה צריך סידרה של תצלומים. הוא היה צריך את התמונות עם הפרצוף המרושע – על גבי העתון. אמרו לו הרופאים: תן לנו לעבוד, תן לנו להציל בן אדם. רק רגע רבותי, אני מיד גומר, הוא אמר.

הנהג הפצוע נפטר, לא עלינו, ומקרה זה משמש לתהילה ללמד על ה"כיעור" ו"גועל הנפש" של העתונאים והתקשורת.

הרב תהילה מבקש להדגיש את השפל המוסרי של אנשי התקשורת, אולם קיימת ביקורת מוסרית על תכניה של התקשורת בכלל, לאמור: התקשורת היא האחראית המרכזית לירידת המוסר בחברה בכלל ובקרב הנוער בפרט. כך, למשל, עולה מדברים שהתפרסמו בגיליון פרשת השבוע "תודעה", שמופץ בבתי הכנסת מדי שבת בשבת. גיליון זה, המוצא לאור על ידי חוגים ליטאיים-מתנגדיים, התייחס לא מכבר לפרשת הפעוט גיימס באלגר מהעיר ליוורפול, אשר נחטף על ידי שני נערים בסופרמרקט מקומי ונמצא ללא רוח חיים על פסי הרכבת. תוך הסתמכות על מחקרים שונים, המתייחסים לעליית האלימות בקרב בני הנוער כתוצאה מצפייה בטלוויזיה, מבקש הכותב להביא למודעות של קוראיו את הסכנה החברתית והמוסרית הטמונה בתקשורת. המעניין הוא שאין בהצגת הדברים שום היזקקות לטיעון דתי; הם מוצגים כמבוססים על תוצאות המחקר והביקורת האקדמיים בלבד, ומהווים עדות, לדעת הכותב, ל"עומק השבר המוסרי של החברה המודרנית". שתי הכותרות של המאמרים הדנים בנושא ממחישים היטב את תפיסת התקשורת בעיני הכותב מחד "תקשורת משחיתה", ומאידך "תרבות אנשים חטאים".⁶

מעבר לגינני המוסרי בהערכת עתונאים ועתונאות מרבה תהילה לבקר את אמינותם של אמצעי התקשורת ונציגיהם. מתוך הטיעוד שהוא מציע לאותו חוסר אמינות, צצה ועולה גם טענה מרחיבה יותר בביקורת התקשורת. הרב תהילה מספר לשומעיו על סקר שנערך במדינת ישראל על אמינותם של מוסדות חברתיים שונים

איזה רכב שנהגתי לנסוע בו, והנה הייתי צריך להחליף את האוטו הזה, אז קניתי גרוטאה חדשה. ובכן, אני רוצה לומר לציבור שביקשתי מחברים שלי, מכאלה ששומעים אותי, שיגידו לי איזה רכב טוב, איזה רכב לא טוב, אז הביאו לי עתונות שמפרסמים שמה מכירת רכבים וקנייה, אז יש שמה בפרסומים האלה גם מודעות של כל מיני חברות. תראו עד כמה שתקשורת משפיעה בלי לשים לב: אתם יודעים מה התקשורת עשתה? היא מפרסמת מודעות. והנה, ראיתי מודעה תמימה – לכאורה מה גרוע בזה? אני מחפש אוטו ומנסים למכור לי אוטו מצלמים לי רכב של איזה חברה, בוא נאמר פורד, פוץ, פולקסוואגן, ושואלים אותך, ככה בתמימות, שאלה: ראית כבר מבפנים את המכונית המשפחתית של פוץ, או של פורד, או של כל חברה אחרת? אני מסתכל על הרכב, אני רואה את המכונית המשפחתית: נהג, לידו מקום לאשה ומאחורה שלושה מקומות בלבד. מסכן שכמוני, בהתאם למה שכתוב במודעה אני באמת מסכן גדול, יש לי לא שלושה ילדים, יש לי, ברוך השם, שמונה ילדים. אז רגע, אני לא משפחתי? מה אני, דו משפחתי? מה אני, תלת משפחתי?

"מכניסים לך בדלת האחורית", ממצה הדרשן את לקח ההטייה התרבותית של המדיה, "שמשפחה נורמלית זו משפחה עם שלושה

"אומרים לך מה לחשוב"

ברמה הכללית יותר של ביקורת התקשורת, מבודד הרב תהילה במהלך הניתוח שלו שתי טענות קלסיות ורבות חשיבות בביקורת המדיה. ברמה הראשונית, הוא מציע לראות בארגוני מדיה ובמתקשרים מעין שומרי סף (gate keepers) המסננים מתוך עמדה פוליטית וחברתית מובחנת את המידע שאותו תציג התקשורת. הציבור החרדי, על דעותיו הפוליטיות, מנהיגו ועמדותיו הדתיות אינו זוכה לשיקוף הוגן מידיהם של שומרי סף אלה. יתרה מזו: תהילה מציע גם ביקורת ברוחה של התיאוריה ההגמונית של התקשורת. על פי גישה זו, התקשורת משפיעה פחות במסרים הגלויים ובטענות הישירות שלה, ויותר מתוך חסימת תפיסות עולם מתחרות לזו של התרבות השלטת. השפעתה הגדולה של התקשורת היא במסר הסמוי הנובע מהגדרת מרחב המציאות וגופי המציאות על פי תפיסתה של האידיאולוגיה הדומיננטית.

זו למעשה הטענה העולה מדבריו של הרב תהילה כשהוא מתייחס לטיפול התקשורת בנושא פשוט ובלתי טעון, לכאורה, כמו תאורן של מכוניות נוסעים. "היה לי פעם לפני איזה שלוש שנים... גרוטאה", סיפר הדרשן.

JULY 1988

בס"ד
CASSETTE LIBRARY

CATALOG

התורה אגדה מוסר

NER LEMEAH

TORAH TAPES

16 Rechov Chagai, P.O.B. 5559 Tel. 02-272449
Jerusalem, Israel

Price 3\$

תמוז תשמ"ח

בס"ד
ספרית קסטות

קטלוג

התורה אגדה מוסר

נר למהא

הקלטות לזכות הרבים
בהלכה • אגדה • מוסר

רח' חגי ת.ד. 5559 ירושלים ת.ד. 02-272449 טל.

תמוז 5 ש"ח

המפרץ הכיר בעובדה שהאזנה לכרוניקה התקשורתית, וצריכה של חדשות בנוסבות אותם ימים מתוחים היא הכרח, אך הכרח מגונה. בצמד הקלטות שעניינן מלחמת המפרץ ושכותרתן "השרונים אבות הטומאה, הפרשנים אבי אבות הטומאה" ייחד ברודה את מתקפתו על תקשורת ההמונים לתפקיד הפרשני שלה, אך גם לא נמנע מהתקפה כוללת על המתקשרים במדיה הישראלית. כמו הרב תהילה והרב יגן ברודה תוקף את אמינותם, נאמנותם ורמתם המוסרית של אנשי התקשורת, אך הפסילה אינה נובעת מליקויים אלה דווקא. הפסילה היא קטגורית, מהותית ומבוססת על עצם חילוניותם של המתקשרים.

יש חדשות — זה אב הטומאה, יש פרשן החדשות — זה אבי אבות הטומאה. זה לא תולדות הנחש הקדמוני, זה הנחש בעצמו. טיפשים! עמי הארץ! [מתאר ברודה את צרכני התקשורת] מבלים את זמנם בעת צרה, רחמנא ליצלן, לשמוע לרדיו? לכופרים, לאפיקורסים. זה שאומר לך פירוש החדשות הוא אוכל נבלות וטריפות ביום הכיפורים. אילו היית רואה אותו היית כורה מריזו הרע, ואתה אדוק לשמוע את דבריו? מי עושה דבר כזה?!

גם בחברה הישראלית הכללית הסתמן בתקופת מלחמת המפרץ עירעור על המהימנות של הפרשנים והמומחים הרבים שהופיעו בתקשורת, ועל תוקף דברי הפרשנות שלהם. הרב ברודה בונה על אותה תחושה של אי נחת מהפרשנות ומרחיב את תחומה בהצעת קריטריון דתי לביקורת הפרשנות. הפרשנים בתקשורת, בהיותם חילונים "אוכלי נבלות וטריפות", מציעים הסבר למאורעות השעה מתוך השקפה רציונליסטית ובהסתמך על היסטוריוגרפיה חילונית. את אירועי היום והשעה יש לפרש, לדעת ברודה, במושגים של השגחה ומתוך תפיסה הרואה בהשתלשלות האירועים ההיסטוריים הגדולים גילוי של יד האל בעולם. מהלכם הכולל של האירועים מתפרש נכונה רק במונחי ההיסטוריה הדתית הרואה באירועים הרי עולם יישום של תוכנית אלוהית. פער זה, בין פרשנות חילונית לפרשנות המבוססת על מושגים דתיים, מנוסח בחדות ובצמצום נמרץ בכותרתה של קלטת מבית מדרשו של הרב אורי זוהר: "עם ישראל חי, יהודי זוו, 'אנשי התקשורת חכמים'".

הרב שלמה ברודה נענה בדרשתו לאתגר שהוא עצמו הציב. הוא הולך ומסביר את מאורעות משבר המפרץ כשהשתלשלות של תוכנית אלוהית, מראה את מקומם של האירועים בתהליכייה של ההיסטוריה הדתית וחושף את תפקידה של ההשגחה בעיצוב כל צעד מצעדי המתמודדים באותה מלחמה.

המהלך של שלמה ברודה ב"הפרשנים אבי אבות הטומאה" מציע תוכנה יסודית להבנת מתקפת הדרשנים על התקשורת. הדרשה הציבורית, על פי הגדרתנו בראש הדברים, יש בה תגובה, בהקשר דתי, לאירועי הזמן והמקום והתמודדות עם הבעיות העומדות באותו פרק ברומו של עולם. הדרשה המסורתית והפרשנות התקשורתית יש להן אם כן תפקיד זהה, ורק טבעי שתהיה ביניהן תחרות. תפיסה זו של הקבלה ותחרות משלימה את תמונת יחסי הגומלין בין

ילדים. עם ארבעה ילדים אתה כבר פרימיטיבי. וכך, לטענת תהילה, כלי התקשורת, בגלוי ובסמוי, "אומרים לך מה לחשוב." (כך גם, ניתן להעיר, עושה בסמוי תהילה בתארו את מושב הנהג כמקומו של האיש ואת המושב שלצידו כמקומה של האשה.)

"מה זה בכלל עתון?"

פסילתה של התקשורת החילונית בפי הדרשנים הצעירים היא קטגורית ותוקפנית. אך גם מבלעדי הפסילה, הם מעלים טענה כוללת, שאין לצרוך אמצעי תקשורת חילוניים. כך, מסביר הרב אמנון יצחק, בניגוד אולי לדעתו של הרב שבתי יודלביץ ואחרים, שעצם החשיפה שמציעה התקשורת לנעשה בעולם — שלילית מיסודה. היא מסיטה את תשומת הלב מן העיקר. באמצעות כלי התקשורת טוען הרב יצחק, "היום אתם יודעים על כל העולם, על עצמכם לא יודעים כלום." והולך הדרשן ומסביר את גישתו בדרך השאלה: "אני באתי [לעולם] בשביל עצמי או בשביל העולם? מה אני טלגרף, מדווח מה קראתי שמה לה הוא? תחנת-מסר — ממסר? אני צריך לדעת מה קורה איתי, בשביל מה באתי לעולם." הרב יצחק, לטענתו, כבר אינו צורך מדיה. "אני חי בלי אלו ואני יודע יותר מכם. עכשיו ברוך השם יש לי עשרים וארבע שעות לפחות להתכונן בשביל מה אני כאן. אתם אין לכם זמן, למה? גמרתם את העבודה, חייבים לקרוא עתון. מה קרה היום בעולם, חייבים לדעת. את ההשלמה עושים בטלוויזיה, ואם מספיקים — יומן חדשות ברדיו, והולכים לישון." אם כן, צריכת תקשורת, אפילו יהיו תכניה נייטרלים מן הבחינה הערכית, פירושה בזבוז זמן יקר שהאדם יכול היה לנצל למטרה נעלה הרבה יותר. הרב עמנואל תהילה טוען גם הוא טענה דומה, אך בהצעתה הוא אינו מצליח להשתחרר מהגישה העוינת והתוקפנית כלפי התקשורת הישראלית. העתונות, גורס תהילה, היא "המקצוע הנחות והבוזי ביותר שקיים", וכל כך למה? ממשיך תהילה ומתדיין:

אתם יודעים מה זה עתונאי, מה זה בכלל עתון? אני רוצה לומר לגברים היקרים: כשיש דבר גדול ורוצים לעשות אותו קטן, מוסיפים לו את [הסיומת] ון. למשל, יש ילד ויש ילדון, יש פיצי ויש פיציפון. יש, בוא נאמר, ספר ויש סיפרון. יש דבר חשוב שנקרא עת — זמן. במקום להקדיש אותו להתעלות, לוקחים אותו ועושים אותו במקום עת — עתון. משהו קטן. תבזבו כל יום את החיים שלך, עוד מאמר ועוד עתון, ועוד עתון, ואם לא מספיק לך כשבת תפילת מוסף אחת או תקנה עוד כמה מוספים.

הזמן הוא דבר יקר המציאות והעתונות הופכת אותו לדבר חסר משמעות וממילא — בר ביזבוז.

פסילת הפרשנות

רוב הדרשנים מכירים בכך שאין זה מעשי לצפות מקהל שומעיהם לזנוח לחלוטין את צריכתה של תקשורת ההמונים המקומית והעולמית. הרב שלמה ברודה, בדרשה שדרש בתקופת מלחמת

הבית היהודי
הרבנית חיה פלדמן תחי' עברית

הרבנית חיה פלדמן תחי'

הקלטות לזכות הרבים
בהלכה, באגדה ובמוסר
ח' חגי 16, כבר השבת וירושלים 02-274944
כל תכניות שמורות לגנים הפקות בע"מ ת.ד. 43100 י"ם
1993 © & אן למעשה מאן למעשה מקליטת זו בשום אופן
02-51701055, 02-51411020

נר למצאה

אלונה אינשטיין

נר נואה

אלונה אינשטיין

1010110 אישי

הרבנית חיה פלדמן תחי'
הקלטות לזכות הרבים
בהלכה • אגדה • ומוסר
רח' חגי 16, כבר השבת י"ם,
ת"ד 5559, ירושלים 91054

קלטות מיוחדות לנשים – של החזרת בתשובה אלונה פרנקל ושל הרבנית חיה פלדמן תחי', המספרת על הבית היהודי

דוגמה מובהקת לדינמיות ולחדשנות של קבוצות כאלה מצויה בנכונותן לאמץ חידושים ולהסתגל לשינויים בסביבת התקשורת. מאימוץ הדפוס להפצת המסר הפרוטסטנטי בידי תלמידיו של לוטר, דרך פיתוח דפוס הקיטור בארצות הברית דווקא בידי קבוצות אוונגליסטיות, שעניינן היה בהפצה רחבה של כתבי הקודש, בולטת הזיקה בין קבוצות דתיות לבין פיתוח טכנולוגיות תקשורת. הטלה-אוונגליסטים באמריקה וקבוצות חרדיות שם שפיתחו שירותי תקשורת טלפוניים משוכללים לסיפוק צרכים דתיים דוגמת Dial-a-Daf, ושירותי תקשורת נתונים לסיפוק מידע על כשרות ממאגרי מידע ממוחשבים, מדגימים שוב את התבנית שעל פיה אלה המתמיימים "להחזיר עטרה ליושנה" הם מחלוצי היישום של טכנולוגיות תקשורת חדשניות.

הרב שבתי יודלביץ, מעמדתו המסורתית המובהקת, ראה ברכה בהפצת סיפור "האיש שקפץ ערום" על פני תבל בעזרת פלאי הטכניקה והטכנולוגיה. הוא התמוגג מיכולתו הפוטנציאלית של מאוין אלמוני להביך את הפרופ' פפרברג האגדי בשידור טלוויזיוני חי. הרבנים ניסים יגן ועמנואל תהילה ביכו את ניצולה לרעה של המדיה, אך נזהרו מלתקוף את האמצעים עצמם. לעומתם, הרב אמנון יצחק שראה ברדיו עתונים וטלוויזיה "רעות", מקור כל "לכלוך", לא היסס להציע לקח דתי חשוב מעצם ישומן של טכנולוגיות תקשורת:

טרנזיסטור [אתה האדם חושב ש] המצאת? הקדוש ברוך הוא שנתן לך את השכל לא יכול להמציא מכשיר כזה? אז אתה אומר: בסדר, מה שהוא [האל] רואה, הוא זוכר? מה אתה מדבר – איך הוא זוכר כל דבר? הוא זוכר כי אתה בשכל הקטן המצאת טייפ ואתה יכול לשמור

דרשני הקלטות לתקשורת הישראלית. היא מאחדת את ביקורתם של הדרשנים הוותיקים על רידודם ותפלותם של תכני המדיה החדשה עם הטענה בדבר ביטול הזמן מן הבחינה הדתית שיש בצריכתה. היא מסבירה את ההצבעה על העיוותים שלכאורה שהמדיה גורמת לתפיסת אמת של המציאות, עם תיאורים של עיוותים מוסריים וערכיים בדיווח התקשורתי. הרב ברוודה וזאב שיף, הרב תהילה ותת אלוף יעבץ מתחרים על אוזנו ודעתו של הציבור בפירוש אירועי השעה. פסילת המתחרים החילוניים מפנה דרך לעלינות הפרשנות הדתית.

דת, טכנולוגיה ותקשורת

בתחרות שבין הדרשה לתקשורת החילונית על ייצוג המציאות המשתנה ופירושה יש לתקשורת החילונית יתרון שאין לו שיעור על פני הדרשה שבעל פה. טכנולוגיות משוכללות מאפשרות לאמצעי התקשורת החילוניים להפיץ את המסר שלהם לציבורים רחבים מאוד במהירות תגובה גבוהה ומתוך יכולת לחזור על הדברים שוב ושוב. הדרשה בציבור היא חד פעמית, קהל שומעיה מקומי והיקפו מצומצם ומוגבל. על רקע זה של ניסיונות להגביר את עוצמתו של המסר הדרשני ולהפוך אותו לאלטרנטיבה חוסמת למסריה של התקשורת החילונית, יש להבין את פריחתה של הקלטת החרדית. בפשטות, בכדי להגביר את יעילות הפצתו של המסר הדרשני יש צורך באימוץ טכנולוגיות חדשות ליעול התקשורת כלפי ההמונים. טעות נפוצה היא להתייחס ברצינות רבה מדי ליומרתן השמרנית של קבוצות דתיות פונדמנטליסטיות ולקבל ללא ביקורת את הצהרותיהן בדבר נאמנות טוטלית למסורת ודבקות בדרכי העבר.

על קולות. הוא שנתן לך את השכל — לא יכול להמציא כזה דבר? אני אבוא למעלה, אגיד זה לא אני — תוכיח, מה תוכיח, טלוויזיה, וידאו המצאת עם השכל הקטן ואני [האל] אין לי?!". (הרב אמנון יצחק, "נפגעתי מהתקפת מחבלים!...", חלק ב')

הרב יצחק מפתח בקטע זה רעיון ותיק ומקובל בדבר הלקח הדתי שניתן להפיק מדרך פעולתן של טכנולוגיות תקשורת, רעיון המושתת לרוב על המימד הטרונסצנדנטלי המסתמל בהם. המשמעות הדתית שיוחסה לטלגרף בספרות הדתית הנוצרית והיהודית, החל מאמצע המאה ה-19, היא אולי הדגם הבולט ביותר לחבנית זו.⁹ השימוש בטכנולוגיות תקשורת כמשל תיאולוגי ומוסרי הוא, כאמור, רק מרכיב אחד בהכשר הדתי לשימוש בטכנולוגיות תקשורת מתקדמות. גישה זו מושתתת ביסודה על התפיסה שהמסר הדתי הוא אוניברסלי ויש להפנותו לכל אדם. ועוד, שהוא אמור להקיף את תודעתו של המאמין. למתקשר הדתי אין, אם כן, מניעה אידיאולוגית כלשהי באימוץ מיטב האמצעים הטכנולוגיים פרי התפתחותו של המדע החילוני.¹⁰ מתוך הגלריה המרשימה של טכנולוגיות תקשורת שהתפתחו בעשורים האחרונים, הציעה הקלטת את עצמה כבירת המחולל להפצת המסר החרדי המדובר בנתוני סביבת התקשורת הישראלית.

קלטות בכפר הגלובלי

הרכה מן האפקטים של הדרשה והשיחה תלויים באופן מהותי בהעברתם במדיום האוראלי. אמצעים רטוריים מסויימים, אפקטים אמוטיים ותחושת-ייחוד נובעים מצורת תקשורת מדוברת. גלי האתר חסומים בפני הציבור החרדי, מתוך המונופול שיצרה לה חברת הרוב בכוחו של החוק. המנהיגות החרדית מעוניינת גם בשליטה הדוקה על המסרים המופצים בקרב הציבור, וגלי האתר מקשים על שליטה כזו. זאת ועוד, לדובריו של הציבור החרדי אין עניין מיוחד להפיל את המסר שלהם על אזניים שבמקרה הטוב הן ערלות, מבחינתם, ובמקרה המצוי גם עיונות. הקלטת, לעומת זאת, מאפשרת הפצה מהירה, רחבה וזולה של דרשות בציבור ומסרים אחרים של התקשורת האוראלית והיא גם עומדת לשימוש חוזר. ניתן לשלוט בהיצע הקלטות המוצעות לציבור ולהגביל במידה רבה את תפוצתן לחנויות וספריות במרחב הגיאוגרפי של החברה החרדית, מרחב ההולך ונעשה מוגדר בשנים האחרונות, כך שלא תהיה זמינה במיוחד לגורמים עויינים.

להבדיל, אך גם בדומה, קלטת הקול נמצאה כמכשיר עיקרי להפצת המסר השיעי הפונדמנטליסטי באיראן של עידן השאה, והיא מילאה תפקיד חשוב בהפצת המסר החומוייניסטי ובהכשרת הלבבות למהפכה האיראנית.¹¹ כך גם, ושוב, להבדיל, משמשת קלטת הקול כמכשיר בידי החמאס וקבוצות פלסטיניות אחרות במאבק על רעיונותיהם. ישנה התאמה ברורה בין תכונות הקלטת, כמדיום, לצרכים של קבוצות שבניסוחו של עמנואל סיון הן מובלעות תרבותיות הזקוקות לתקשורת פנימית אינטנסיבית.¹² עם

72. הלכי בדיקות חמץ בדרכים שונים
73. הנאה ממעשה ניסים ונטילת הנשמה בשבת
74. שבת ווי"ט צמודים, דינים שונים בענין
75. שניים מקרא ואחד תרגום, קדושת סת"ם וספרי קודש
76. שירי שמחה או זמירות שבת מה קודם. נטילת נשמה בשבת
78. הנאה ממעשה שבת ועניני שחר בשבת
77. טיפול בתולעים במעינים בשבת
78. הנאה ממעשה שבת ועניני שחר בשבת
79. זריקות רפואיות וחוקות דם מדין נטילת נשמה ומפרק בשבת
80. ניוול המת בשבת, ארון קודש — לפרוצו בשבת ע"י נוכרי, דינים שונים של רדף
81. דין תוצרת ממעלים המחללים שבת
82. הלכי תשעה באב שחל בשבת

הרה"ג הרב יצחק זילברשטיין שליט"א / שיחות

1. הלכות שכנים
2. עבודה שבלב
3. פרקי חינוך לימים נוראים
4. דימויותיה של אם יהודיה
5. מפתח לשלום בית הסבלנות גורם נחת, בלוי סיפורים מתכמים
6. עצות והצעות לשלום בית החיים הם שדה מוקשים סיפור מניצול השואה על טהרת המשפחה לפני מותו
7. כוחה של צדקה בציבור
8. סמל של אם יהודיה ומעלותיהן של התמילה ושל השתיקה
9. מצות תוכחה ושמירת שבת
10. מעלותיה של אם
11. יחסי שכנות

הרה"ג אורי זוהר שליט"א

1. על זתיים וחילוניים
2. בדרך אל האושר, כל ההתחלות קשות
3. האם אנו צועדים בתוך החיים או לצידי א' ב'

הרב אלחנן ז'ק שליט"א

1. היכן ומתי נבט זרע היהדות
2. התינוט בזמן הזה
3. כיצד לחזור ולהחזיר בתשובה
4. התבוננות אל העתיד דרך העבר א+ב

קטע מקטלוג הקלטות החרדיות, הכולל שלוש קלטות של הרה"ג אורי זוהר שליט"א

גמרנו. אבל אז היה בן כפר והיה בן כרך. התקשורת המודרנית, מבין שבדרון, יצרה מעבר לסביבת תקשורת עולמית משותפת, גם תרבות ההולכת ונעשית אחידה. שבדרון, כמו דרשן ותיק אחר, יודלביץ, אינו מביע מחאה, התנגדות, גינוי או אפילו צער על השינוי.

בני החברה החרדית הוותיקה חשים אולי שהחומות החברתיות המבחינות בין שומעי לקחם מבני קבוצות אחרות גבוהות דיין. הדרשנים הצעירים המייצגים חברה חרדית הטרוגנית, הנושקת לחברה הכללית, מודעים יותר לסכנת ההשפעה התרבותית של תקשורת ההמונים. הם עמלים לחסום את שידורי "רשעות השידור" וליצור להם תחליף בעולם תקשורת עצמאי בו יישמר ייחודה התרבותי של החברה החרדית. יחד עם זאת, התוכנה שמציע שבדרון בדבר כוחה של סביבת תקשורת משותפת לרדד הברלים תרבותיים תופסת גם כאן. כלומר: תרבות הקלטות בחברה החרדית עשויה להפיל מחיצות קיימות בתוך העולם החרדי, ולהפוך ציבור זה, על גוניו, ליחידה חברתית, תרבותית ודתית אחידה יותר.

★ ★ ★

מאמר זה מכיל מסקנות ראשוניות, והוא חלק ממחקר מקיף העוסק בדרשות וקלטות בחברה החרדית, מהיבטים שונים, אשר מומן בחלקו על ידי הקרן למחקר ולפיתוח באוניברסיטה העברית. תודה מיוחדת לד"ר צ'ארלס בולין ולגב' ויולט גלבוט מהמחלקה היהודית של אוניברסיטת הרווארד, קיימברידג', על עזרתם הרבה במחקר זה.

1. על מרכזיות המילה הכתובה והשפעתה על גורמות ההתנהגות הדתית בחברה החרדית, ראה: Menahem Friedman, "Life Tradition and Book Tradition in the Development of Ultraorthodox Judaism", H.E. Goldberg (ed.), *Judaism Viewed From Within and From Without*, Albany 1987, pp. 235-257; Haym Soloveitchik, "The New Role of Texts in the Haredi World", (Fundamentalism Project, M. Marty & R. Appleby, eds., Forthcoming).
2. להגדרת המאפיינים המרכזיים של המושג "חרדי", ראה: מנחם פרידמן, החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים, ירושלים 1991, עמ' 26-27. הגדרתו של פרידמן אינה מביאה בחשבון את המאפיינים הייחודיים של היהדות החרדית הספרדית, למרות התגבשותה כתנועה חברתית, פוליטית ודתית זה עשור ומחצה לכל הפחות.
3. בשכונת מאה שערים בלבד מצויות לפחות שתי חנויות מרכזיות למכירה והשאלה של קלטות: חסדי נעמי, רח' מאה שערים 5, ונר למאה, רח' תגי 16. קלטות רבות נוספות מצויות בספריית מוסדות "אור החיים", רח' עזרא 1, ובבית חביד שברח' יחזקאל. בחנויות ובספרייות מצויים קטלוגים מפורטים.
4. לכמה הערות אגב, ראה: עמנואל סיון, "תרבות המובלעת", אלפיים 4, 1991, עמ' 45-99; Samuel C. Heilman, *The People of the Book*, Chicago, 1983, pp. 261-295; Idem, *The Gate Behind the Wall*, New York 1984, pp. 69-82; Haym Soloveitchik, op. cit.
5. קלטת זו, ללא כותרת, מצויה בארכיון של Harvard Library College, Cambridge, MA, וסימונה JSC 51. והשווה: הרב אמנון יצחק, "נפגעת מהתקפת מתבלים!...", חלק ב'.

עליית גיבושה הפנימי של היהדות החרדית, עליית ביטחונה העצמי והרחבת פנייתה לציבורים שבשוליה, הפכה הקלטת למכשיר מוביל של תקשורת פנימית.

תופעה זו יש לה משמעות כללית חשובה בהבנת התפתחותן של חברות בעידן מהפכת התקשורת ומהפכת המידע. פריחת הקלטת כמדיום בקבוצות חברתיות שונות בתכלית היא רק סימפטום אחד לתופעה רחבה יותר של היצרות עורקים בהתפתחותה של תקשורת בת זמננו. התופעה הכללית היא של הוספת דגש בהתפתחות טכנולוגיות תקשורת ממגמה מרכזית של פיתוח היכולות להעברת נפחי אינפורמציה גדלים כלפי ציבורים מתרחבים והולכים, למגמה של שכלול התמסורת של מסרים מובחנים לקבוצות קטנות והולכות. בניסוח פופולרי, המגמה היא של התפתחות ה-narrowcasting במקביל, או על חשבון, ה-broadcasting. מתוך הבחנה כללית זו, ניתן לזהות את קלטות הקול, הווידאו והדאטה כנציגים מובהקים של מגמת פיתוח אמצעי תקשורת יעודיים לציבורים מובחנים. מחקרים העוסקים בשימושיה של הקלטת במהפכה החומייניסטית באיראן, ובתקשורת הפוליטית בקרב הפונדמנטליסטים באמריקה, יכולים לשמש כדגם לאותה תפיסה, המזהה מגמה של מעבר משכלולם של אמצעים לתקשורת המונים, לשכלול אמצעים לתקשורת מעטים.¹³

מפתח כמובן לזהות את התגברות השאיפות הפרטיקולריסטיות בחברות לאומיות שונות, דוגמת הבקיעים לאורך קווי הייחוד האתני והשבטי ברפובליקות שהיוו בעבר חלק מכרית המועצות, ואף את התפרקות ברית המועצות עצמה, כתואמת את השתנות סביבת התקשורת לכיוון שכלול ה-narrowcasting. כך גם המגמה במדינות אפריקניות רבות, בקנדה, ואפילו במדינות מערב אירופיות דוגמת בלגיה, ספרד וצרפת. במקביל, המגמה ליצירת מסגרות רב-לאומיות, דוגמת איחוד אירופה, במקביל להתפרקות המדינה הלאומית לאורך קווי השבר האתניים והתרבותיים, מתאימה גם היא, על פי ראייה זו, לשינויי תקשורת, ותתאים להעמקת התקשורת האוניברסלית באמצעות לווינים, רשתות חדשות בין לאומיות וכיוצא באלה. כל זאת, בד בבד עם פיתוח התקשורת לקבוצות מצומצמות.

סיכום

כך או אחרת, יש מקום להציע השערות בדבר ההשפעה האפשרית שיש או שתהיה להעמקת התקשורת הפנימית בחברה החרדית. בעוד שההיבט המרכזי בדיון כזה יתייחס, מן הסתם, למקומה של החברה החרדית בחברת הרוב הישראלית, חשוב יהיה לתת את הדעת גם על עיצוב פניה של החברה החרדית עצמה.

הרב שלום שבדרון, דרשן אשכנזי ותיק ומובהק, תיאר באחת מדרשותיו המוקלטות, "לשמוע, להתפעל ולהישאר אדיש", בן כפר שבא לעיר ולראשונה בחייו ראה רכבת נוסעת. למראה הרכבת המתקרבת אליו במהירות, קיפץ בן הכפר על הפסים וריקד עליהם מתוך התפעלות. בהערת אגב הוסיף שבדרון שמשל זה כמו משלי בן הכפר שבא לעיר בכלל, הם אנכרוניסטיים. "היום", הסביר שבדרון, "אין כפר, אין עיר, לא כלום בכלל. יש טלוויזיה —

- of the Mind in America, New York 1965.
10. ראה למשל: Hava Lazarus-Yafeh, "Contemporary Fundamentalism: Judaism, Christianity, Islam", Jerusalem Quarterly 47, 1988, pp. 27-40. על שימוש בטכנולוגיה מודרנית בצד דחיית המדע, ראה עמ' 32-33.
11. תהליך דומה של התפתחות עוינות, הסתייגות ויצירת אמצעי תקשורת חלופיים קיים גם באיסלם הרדיקלי. ראה: ע. סיון (לעיל, הערה 4), ומאמרו של M. Tehranian, "Iran: Communication, Alienation, Revolution", *Intermedia* 7(2), 1979, pp. 6-12 לעיל הערה 4.
12. ראה לדוגמה: R. Franki, *Televangelism: The Marketing of Popular Religion*, Carbondale 1987; Kenneth D. Wald, "Ministering to the Nation: The Campaigns of Jesse Jackson and Pat Robertson", 1989 (unpublished paper).
13. ראה לדוגמה: Menahem Blondheim, "When Bad Things Happen to Good Technologies", *Sociology of Science Yearbook*, 1993 (forthcoming); James W. Carey, "Technology and Ideology: The Case of the Telegraph", in: *Idem*, *Communication and Culture*, New York 1989, pp. 201-230; Daniel Czitron, *Media and the American Mind*, New York 1982, Ch. 1; Perry Miller, *The Life*
14. "תצפית", תודעה 138, פרשת עקב, תשנ"ג, עמ' אחרון של הגיליון. דפי פרשת השבוע הרבים המחולקים מדי שבת בבתי הכנסת הם נושא למחקר מקיף. ראה: יואל רפל, "עתוני בתי הכנסת", קשר 10, נובמבר 1991, עמ' 109-112; David Muskal, "Communication in the Synagogue on the Sabbath Day", Masters Thesis, Department of Communication, The Hebrew University of Jerusalem, 1987.
15. ראה: הראל נוה, "הזואולוגים", יום ליום 105, כ"ג באב תשנ"ג — 10.8.93 עמ' 6.
16. ראה לעיל, הע' 5.
17. ראה לדוגמה: Menahem Blondheim, "When Bad Things Happen to Good Technologies", *Sociology of Science Yearbook*, 1993 (forthcoming); James W. Carey, "Technology and Ideology: The Case of the Telegraph", in: *Idem*, *Communication and Culture*, New York 1989, pp. 201-230; Daniel Czitron, *Media and the American Mind*, New York 1982, Ch. 1; Perry Miller, *The Life*